

Hallvard Rieber-Mohn

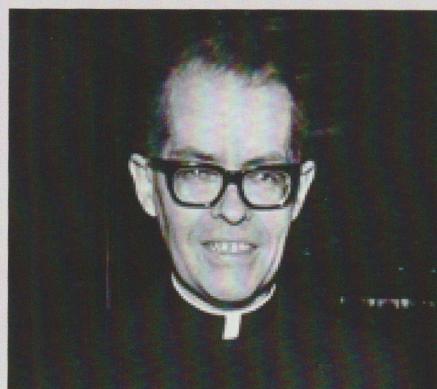
Gjensyn med Fattige skjæbner

Det er høyst forklarlig at Sigrid Undsets tidlige samtidsdiktning bleknet og kom på avstand, etter fargeprakten i hennes veldige middelalderfresker. Det skyldes ikke bare at hennes talent krevde tid, før det var modnet til den store dimensjon – det episke geni som bærer *Kristin Lavransdatter* og *Olav Audunsson*. Det ligger nok også i at hennes første bøker fra århundrets begynnelse er bestemt av en tid så vidt nært opp til vår egen, og likevel så ulik den. Realistisk gjenspeiler disse skildringene lelevilkår og et helt samfunn som vi nettopp har lagt bak oss og har et heller avisende forhold til, og de røper en tendens som mange i dag vil måtte oppleve som utidsmessig og irriterende. Vår egen tids lesere kan knapt ventes å oppfatte Sigrid Undsets dengang fryktløse åpenhet i skildringen av kvinnens situasjon i og utenfor ekteskapet som ”radikal”. De fester seg snarere ved den kulturbestemte og stadig tydeli-

gere verdikonservatisme hos forfatteren: At både hun selv og hennes skikkeler – ikke minst kvinnene blant dem – er på vei bort fra individualismen og selvrealiseringen, hjelpefullt famlende etter større livslover.

Det var et tidlig anslag som over årene skulle bli utbygget til et helt menneske- og samfunnssyn i Sigrid Undsets senere forfatterskap, også essayistisk, og som i mange øyne gjorde henne til ”den store reaksjonære” på disse livsområder i tidenes norske litteratur. Fristelsen til å overse eller nedvurdere disse bøkenes litterære verdi kan være nærliggende. Men ut over sitt egetverd er de viktige etapper på hennes vei mot mesterskapet som episk dikter.

Debutboken, ekteskapsromanen *Fru Martha Oulie* fra 1907, plasserte henne straks som originalt og løfterikt begavet. Mer artistisk vellykket er imidlertid novellesamlingen *Den lykkelige alder*

Hallvard Rieber-Mohn

Hallvard Rieber-Mohn (1922-1982) ble født i Molde. Han studerte filosofi og teologi ved dominikanernes høyskole i Paris fra 1945 til 1953, og ble presteviet i 1951. I sitt daglige virke var han tilknyttet St. Dominikus kloster i Oslo. Han skrev ofte i det norske katolske St. Olav tidsskrift, og var redaktør der fra 1959 til 1966. Hallvard Rieber-Mohn var offisiell talmann for Den katolske kirke i Norge, og en særlig aktiv samfunnsaktivist som essayist, journalist og debattant. Han var fast spaltist bl.a. i Arbeiderbladet og Vårt Land, og medlem av Pressens faglige utvalg i mange år. I 1967 fikk han Riksmålsprisen og 1981 Fritt Ords Pris. Denne teksten er hentet fra hans bok *Sten på Sten*, som utkom i 1982.

året etter – form og komposisjon strammes. Dikt-samlingen *Ungdom* (1910) – hennes eneste om-vei i poesien – rommer noen fine tilløp, lite mer. Det er nærmest en miljø- og stemningsrapport, en slags personlig legitimasjon i ukunstlede, men ikke særlig betydelige vers. Først året etter kommer det egentlige gjennombruddet med romanen *Jenny*. Det er en bok om ungdommens umulige krav til livet. Jenny hører til de himmelstormere som heller vil dø enn gi kjøp – desto sterkere mening får hennes nederlag og tragedie overfor en virkelighet ganske ute av stand til å innfri hennes store krav til kjærlighet og utfoldelse. I en samtid da kvinnenes frihetskrav var nye og famlende, måtte romanen virke utfordrende ved sin livskloke pessimisme, og den engasjerte forfatteren i årelange debatter over datidens "kvinnediskriminering".

Med sin femte bok, *Fattige skjæbner* (1912), vender Sigrid Undset tilbake til novelleformen. Også her er det samtidsdiktning. Men så fort går og endres tiden i dette århundre, at for oss er også *Fattige skjæbner* blitt "historisk" lesning, enda disse enkle fortellingene gir oss livsnært en virkelighet som forfatteren hadde sett, ikke gjenskapt indirekte i si viden og fantasi fra meget fjerne tider, som i middelalderskildringene.

Fem av de seks historiene levendegjør nemlig hennes Kristiania ved århundrets begynnelse. Ikke så meget den dristige fremtidsoptimismen i det som den gang ble kalt "den nye arbeidsdag" – snarere noen bortgjemte, anonyme og livsskremte skjebner, nokså hjelpløst utleveret til krefter de ikke behersker og knapt forstår.

I det nylig selvstendiggjorte norske samfunnet, midt i brå-industrialisering og brytninger mellom bondekulturen og urbaniseringen, var det en overmodig tid. "Utviklingen" var myte, ingenøren og industriksaperen var dagens menn. Sigrid Undset interesserer seg ikke for dem eller for deres fremskriftsiver. Hun ferdes i disse beretningene på et lagerskur i Homansbyen, en sypikehybel på Sagene, et kontordamepensjonat ved St. Hanshaugen – i sinnene og savnene til mennesker som ikke skaper fremtiden, men arbeider og lengter i noen langt mindre og godt iaktatte sammenhenger. Med en karakteristisk og sikker blanding av realisme og ømhet avdekker hun den personlige

Sigrid Undset fotografert i 1910 – en ung dame med et skarpt blikk.

livsopplevelse hos skikkelsene som ville vært lett å overse. "Kjære frøken, vi er alle sammen rare – det kommer bare an på om noen legger merke til det!" sier en ensom og forhutlet mannsperson til en like anonym gjenbo, i den novellen som forfatteren kaller "Omkring sedelighetsballen".

Det kunne vært selve nøkkelpunktet i denne bok. *Fattige skjæbner* har allerede i tittelen en undertone, ikke bare av medfølelse for de menneskene Sigrid Undset velger å skildre, men av ironi mot leseren. De aparte og interessante skjebner bøyer man seg gjerne granskende over, så vel i livet som i diktningen. De "fattige" – det blir noe annet. Der må man nemlig under alminnelighetens grå overflate, dypere enn de upersonlige konvensjonene og de pregløse låneverdiene, de tillærte

ord og meninger. Det egentlige menneske uttrykker seg ikke der i larmende individualisme og selvbevisst frihet. Der må dikteren selv oppsøke og avdekke – er gullgraver i tørr og karrig jord.

Tenker vi på det mylder av middelalderske og samtidige skikkelseser vi møter i Sigrid Undsets diktning, slår det oss hvor moralisk myndig hun alltid veier menneskers verd – også lenge før hun som troende holder dem opp mot det kristne menneskesyns krav og barmhjertighet. I dette forfatterskapet, der sunnhet og livskraft er grunntemaer, forutsettes det at mennesker skal være kravstore både overfor seg selv og overfor hverandre – det første betinger og legitimerer det siste. Men det er ingen herremenneskemoral for de sterke i livet. Ikke bare i denne bok, men gjennom hele sin diktning og tanke, uttrykker Sigrid Undset et stillferdig og usentimentalt hjertelag for de svake i tilværelsen. Ikke overfor de selvforkyldt svake, de yngelige og selvoppgivende, de feige og grunne naturer – der kan skildringen tvert om bli skarp: Fridtjof i *Ida Elisabeth* eller Bjørg i *Den brændende busk!* Men hun er innfølende og solidarisk overfor dem som arvens, miljøets eller skjebnens fattigdom tyner, de som brenner inne med det beste i sin menneskelighet fordi ingen kaller på det.

Fattige skjæbner er ikke minst en bok om vemoedet ved den ubrukte kjærlighetsevne, det bortfuskede liv. Kristiania i 1910 eller Oslo i 1980-årene – i seg selv har det ikke noe tidspreg: Ensomhetens tårer er alltid og overalt de samme salte – de tilbakeviste og ubrukte følelsenes smerte stadig like bitter.

Selvfølgelig er det et presist tids- og miljøbilde forskjellig fra vårt eget. Oslo er i dag en europeisk metropol i slyngeladeren. Sigrid Undsets Kristiania var noe annet. En liten og snever provinshovedstad der nærmest alle hadde det materielt og mentalt trangt. Der selv de velstående og trygge tedde seg forsiktig og nøyosmt, med smal margin. Der middelstanden strevde svare for å holde sin småborgerlige fasade uklanderlig i orden på vanligvis pinaktig små inntekter. Der det som den gang kaltes ”underklasse”, vår ferske innflyttede arbeiderklasse, oftest hadde det bittert elendig sett med nåtidige øyne – i slit, skitt og usikkerhet. Vi kan bare vanskelig i dag måle ikke bare den

sosiale, men den mentale forskjell ved dette massive faktum: Samfunnet manglet den gang nesten alle de materielle trygghetsfaktorer vi selv regner med som en allerede underbevisst selvfølge. Hva vi forstår ved trygder, den sikre alderdom og sykepleie, de vidtgående sosiale forpliktelser vi kjenner, var ikke engang formulert som politiske krav, fordi de knapt var tenkelige.

Dermed var det mulig og ble et fortvilt nærliggende press på de fleste sinn, at man kunne ende på nødens bare bakke dersom skjebnen var bare litt uheldig. Selvsagt preger en slik mulighet også følelseslivet både hos menn og kvinner, og det i det daglige. Tanken på økonomien, tryggheten, rent ut sagt det å bli på ett eller annet vis *forsørget* uten altfor stor frykt for en usikker alderdom, hvilte for mange som en mare over det som skulle vært det frieste valg i den enkeltes liv: Kjærligheten og ekteskapet. I sine essays og sin polemikk klargjør Sigrid Undset de langsiktige kulturhistoriske og moralske perspektiver hun legger på sin samtid og sitt miljø. Det gir henne noen standpunkter som går kraftig på tvers av sterke strømninger i tiden – ganske særlig i oppfatningen av kvinners muligheter for lykke og utfoldelse i det nye samfunnet som blir til. Det var overbevisninger som hun hamret ut samtidig med at hun skrev *Fattige skjæbner*, men i denne novellesamlingen doserer hun ikke – enn ikke indirekte. Hun iakttar.

Trangt og ubarmhjertig er de fattige skjebners Kristiania. Selv kom hun fra et rimelig trygt, akademisk og impulsrikt miljø, og fikk som ung tidlig medgang. Hun kunne ha nøyd seg med det, og bare sett fremover – de unge kunstnerdrømmene var i ferd med å bli virkelighet. Men i *Fattige skjæbner* ser hun seg tvert om tilbake over skulderen til noen navnløse hun har sett, før hun går videre til sin egen rike og tunge skjebne. Et sårt barndomsminne som forteller om tidlig skarpsyn. Noen kvinnedikkels som er typiske for de årene da hun selv måtte ut i arbeidslivet som kontordame blant andre – ikke akkurat imponert av den ”selvstendighet” forretningsverdenen dengang kunne by ugifte kvinner. En skisse av hjelpelös alderdom. Et fort glimt av tidlös solidaritet mellom mødre – langt fra Kristiania.

De rike skjebner – som hennes egen – kan avlede blikket og hjertet fra de fattige. De siste er så fort glemt. Men Sigrid Undset opplevde alltid det personlige overskudd som en forpliktelse, og følelsen av forpliktelse som selve definisjonen på all kultur. Virkelighetstroskapen i disse fortellinger forteller også om dét.

"Første møte", som åpner samlingen, sier oss ett og annet om hvor tidlig hun allerede brukte øynene med sanndruhet og trakk moralske sluttninger av sine inntrykk. Den handler om hennes yndlingsdukke Gerda og gjenskaper et barns første blikk inn i fattigdommen. Småpiken ser, uten å blunke, inn i en skremmende verden hun slett ikke visste om – usentimentalt registrerende som barn gjør det. Dukken Gerda var stjålet fra sin vogn i hennes barndoms gate. Hennes barnepike – for universitetslæreren kan holde barnepike – tar henne med på besøk i et utfattig håndverkerhjem. Der ligger en pike på hennes egen alder og har tuberkler i hoften. I armkroken hennes ligger den savnede dukken. Så enkelt var det: Moren hadde gjort seg til tyv, for å trøste barnet med hva hun kunne legge hendene på.

Eiendomsrett, hederlighet, trygg trivsel. Svart ulykke, tyveri og ydmykelse. Sigrid Undset minnes sammenstøtet mellom disse begrepene i sitt uferdige sinn: At de munnet ut i en trykkende og skrekkslagen følelse av *skam*.

"Men dette var mitt første møte med fattigdommen. Og etpar år etter, da min mor engang sa meg at vi selv var fattige – jeg husker den lammede følelse av gru, og jeg husker hvor brendende rødmen skjøt opp i mine barnekinner – var vi da dømt til å leve i vond luft og krype for folk, og se på dem med redde, flakkende øyne og snakke med ydmyk, søtladen stemme -.

Og jeg blev stor pike, og jeg blev voksen. Og jeg lærte å kjenne mere og mere av livet. Også fattigdommen.

Men det verste av den hadde jeg sett, med småbarns visjonære instinkt – den ydmykelse som truer de fattige i verden – den dag jeg stod og følte mig som en liten forbryterske, da skomakerkonne i Balkeby tok og gjemte bort dukken Gerda."

"Simonsen" – den andre novellen i *Fattige skjæbner* – hører til de beste blant våre folkelivsskildringer, i lynne og språktone har den umiskjennelig Kristianiapreg. Fortellingen kunne like gjerne hett "Avskrevet", den handler nemlig om den fattige alderdoms tragedie. Materielt gjenspeiler den jo datidens armodslige norske samfunn, der svært mange mennesker bare hadde en tier eller to mellom seg og nøden, og sterke føleler bokstavelig talt kunne bli utmyntet i lusne og bitterr vunne kroner. Fremfor alt var aldringen og dens nedsatte arbeidsførhet en angst for de mange. Sigrid Undset var tidlig ute med å ane en verden der effektiviteten er lov, og sinnenes fattigdom deretter – for eksempel overfor de gamle. Den fattigdom har ikke mistet mye av sin aktualitet, selv etter at de eldre økonomisk ble sikret mot nøden.

Simonsen, en rund og harmløs 60-åring, "ser" ikke seg selv – det er dikteren som ser ham. Mot de tyngste slag har han bare resignasjonen: "Det var nok en større som rådde med de tingene." Vi møter ham som lagermann i en maskinbedrift, i hånden holder han en kort beskjed fra kontorsjefen om at han er oppsagt fra nyttår. Alt han får med, er en fire linjers attest hvor N. Nielsen bevitner at Simonsen har vist seg som "en edrueilig, arbeidsom og villig mann" – over akkurat "edrueilig" faller det forresten noen ord dem imellom.

Neivel – han har ikke vært av de mest stabile i livet. Lagermann Simonsen har søkt den menneskelige varme der han kunne finne den. I de senere år har han holdt til hos en ugift mor med en halvvoksen sønn – hans Olga er en nedslitt sydame, og de to har en liten datter sammen, Svanhild. Sammendanner de fire en slags familie, enda den ikke er oppført slik i kirkebøkene. Simonsen og Olga er "forlovet", men noe ekteskap blir det aldri i formen – bare i livet. Simonsen og Olga, en strandet enkemann og en like ensom sliter, har slått sine pjalter sammen – hva det er tilbake av hengivenhet og glede i denne mannen, går til henne og barnet Svanhild.

Ganske visst har Simonsen en voksen sønn etsteds. Men blodets "sterke" bånd er ikke alltid de varmeste. De duger i hvert fall ikke den dagen da Simonsen ikke lenger kan sette et minimum av selvtjente, blanke kroner bak viljen til å leve sitt

eget liv – det eneste han orker. Sønnen Sigurd og svigerdatteren Mossa har nemlig gjort det godt, og er for lengst så fine at de ikke lenger heter bare Simonsen. Overfor den gamle føler de seg nok ”forpliktet,” men bare dét. Han er dem et problem og en belastning. Drepe ham kan de jo ikke, i hvert fall ikke på kroppen. Hjertet er de til gjengjeld ganske flinke med, under omsorgens maske.

Gamlingen blir håndfast satt under administrasjon: ””Nei, som sagt, du passer ikke herinne, far. Er for gammel til å begynne i en ny bransje òg. Derfor så kan jeg hjelpe deg bare på én måte. Jeg kan skaffe seg plass under bestyreren oppe på Menstad bruk i Øymark – det er lett, pent arbeide – lønnen er ikke stor – seksti kroner til å begynne med, så vidt jeg vet. Men som sagt, den plassen kan jeg skaffe deg.”

Simonsen tidde stille.

’Ja – det er altså den eneste måten jeg kan hjelpe deg på,’ sa Sigurd Carling.”

De har uklanderlig sitt i orden. De slår ikke hånden av ham. De bare overtar og svinebinder hele ham, ufølsomme for de to-tre livsviktige gledeene i hans tilværelse. De har alle fornuftens og anstendighetens motiver på sin side – bare ikke hjertets. Ikke minst anstendighetens: I det korte og kalde oppgjøret mellom Mossa Carling og Simonsens Olga får Sigrid Undset sagt leseren hvor dødelig kvinner kan såre hverandre i de intimeste verdier de har – kjærigheten og barnet.

Det er ingen vei utenom, ”Simonsen” er en novelle om stum resignasjon. Sigurd og Mossa har både ”moralen” og pengene, og noen hjelpe-løse mennesker på en sydamehybel i Kristiania mister hverandre. Fortellingen dveler ved Simonsens vonde oppbrudd gjennom julehelgen i hans ”hjem”. Han skal på nåde og legd nede i Østfold etsted, og det er ikke de to praktiske og vellykte menneskene som skal kunne varme ham i årene frem mot graven. Hans kjæreste Olga skal avspises med noen kroner – var det ikke femten i måneden? – for barnet Svanhild, det var jo slik man ordnet seg. OG Svanhild vil ikke skjonne noe av det som skjer før mye senere – liten som hun er. Hun er jo dessuten ”uekte”, som det kaltes i da-tidens finfølelse. Så fattige skjebner har ikke egen vilje eller frihet. Hva skulle de vel med slikt?

Sigrid Undset lar deres samliv ebbe ut i et juleselskap dem imellom, med få ord og noen hjelpe-løse gaver – hårfint på sentimentalitetens grenser. Det kunne blitt dickensk og ille rørende, dersom det ikke var nøkterne hun som skildret det. Så kommer det endog adskillig tørr og underfundig humor i beretningen om noe som egentlig er hjerteløst overgrep. Med sober følelse og varm sympati viser hun oss skikkelsene så kustet av livet og sine ”nærmeste” at de ikke engang skjønner virkelig, eller opprøres av denne hersingen med deres skjebner. Forfatteren har et fint øre for de få ordene i disse menneskene. Gjennom dem, og under dem, får hun ofte uttrykt hva hun selv har på hjertet: Mennesker skjønner ofte så fortvilende lite av hverandres livsbetingelser. De ”sover i hverandres Getsemane”, som Sigurd Hoel engang formet det.

Simonsens siste dager i et vinterkaldt Kristiania er bare en stille hverdagstragedie blant mange, i et glemt og ”banalt” liv: ”Det var ikke bra – nei, det var ikke bra. Et øyeblikk var det ved å gnistre inne i ham – hvor lite bra det var. Så det svidde og brant i alt som livet hadde levnet av Anton Simonsens hjerte. Svanilla mi, å, Svanilla mi – han sutret det fremfor seg.

Men han skjøv tankene unna.”

De tre følgende noveller i *Fattige skjæbner* forteller om tre meget ulike kvinner, men alle er de enslige. Fra sine egne år i arbeidslivet kjente Sigrid Undset godt, enda hun selv forble i sitt barndomshjem inntil ekteskapet, de ofte livskremte kontor- og pensjonatkvinnene med veldige håp på knappe inntekter. Kvinnelig arbeidskraft, i mangt sterke-re og mer utholdende ennmannens, var i hennes øyne en samfunnets livsreserve og en spesiell bega-velse, altfor dyrebar og uerstattelig til å bli kastet bort i slikt som stenografi på et kontor. Innenfor den sosiale virkelighet hun kjente, var det tragisk at kvinnenes emansipasjon tok veien om et like-stillingskrav innenfor mannens slett ikke så frigjørende yrker, og gjerne de gråeste og mest uperson-lige av dem. Dette har hun argumentert friskt om – i sine essays. I sin diktning dokumenterer hun sin viten og overbevisning gjennom levende og skarpt iakttatte menneskelige situasjoner.

Ved århundrets begynnelse var det forrige se-

kels fastlåste kjønnsroller bare tilsynelatende roket, i og med kvinnens økende adgang til yrkeslivet. Det ”frie” Kristiania-miljøet var her fortsatt alt annet enn fritt. Den nye selvstendighet var ennå så begrenset og så tvilsom i sine virkninger. Vilkaarligheten var gjerne, i en også økonomisk ekteskapsorientert borgerlig kultur, den samme gamle og grusomme, i det evig vedtatte spill: ”Hver tar sin/så tar jeg min/så får de andre ingen.”

Den leken kan være så komisk på et dansgulv. I livet blir den lett tragedie, nå som før. Mennesker flest er ikke skapt for ensomheten, og kvinner trolig enda mindre enn menn: Kvinner flest er sosiale i selve sin utrustning og natur. For både menn og kvinner betyr ensomheten i de fleste tilfeller et underslag av hva de kunne gi andre, der som bare noen i hele den vide verden trengte det og bad om det.

”**Selma Brøter**” er historien omen kvinne som brenner inne – med nesten alt sitt. Av yrke er hun ”korrespondent”, for øvrig i den samme bedriften som gav Simonsen sparken. Men han var på lageret, hun på kontoret. De krysser ikke hverandres vei, hører til i hver sin klasse. Hun er innflytter fra Toten, foreldrenes ekteskap gikk over styr da hun var bare halvvoksen. Forfatteren antyder en sterk binding til en bitter og urimelig mor som Selma ”ofrer” seg for. Siden blir det flere å ofre seg for, nærskyldte av den snytende art. En kassebedrøver av en ”begavet” bror som må reddes unna til Afrika. En søster som blir tidlig enke og legger seg tungt og selvmedlidende til rette i Selmas utrettelige oppførelse, med sitt nyfødte barn. Alt makter Selma, ut over sin kontorpost. Det kunne vært – og er vel – heroisk. Men det er også trist, allerede i novellens opplegg skjønner vi at Selma så forslungt og selvfornekende lever andres liv fordi hun er berøvet sitt eget – ja, knapt våger det. Hun er midtveis mellom 30 og 40, det er for lengst panikk for et menneske med store og romantiske drømmer om kjærlighet, ekteskap, barn. Den ene og den andre, både ganske unge og modnere mennesker i hennes omgang, finner sammen i ektepakt.

Sigrid Undset idealiserte så visst ikke ekteskapet, både som hustru og mor visste hun for nøkternt beskjed til dét. Noen av hennes romaner

handler om hvor desperat skuffende kjærligheten kan bli, inntil dødstrangen. Men hun visste også hvor meget i menneskenaturen som bare kan få liv i det helt nære fellesskap som ligger i kjønnsforbindelsen og det nyskapte liv. Hun så klart hvor farlig og forødende ensomheten kan være, gjennom det den stenger inne og lar visne i et menneske av ubrukt liv. Selma Brøter gjør det til et hjelpsomt og uegennyttig tantemenneske alle må respektere og sette pris på. Men Sigrid Undset tyder tegnene: Selma brenner inne med sitt egentlige liv, det som aldri blir virkeligjort fordi ingen ber om det.

Novellen er ellers med all sin melankoli skrevet med et blink i øyet. Forfatteren kjenner og tolker sine medsøstre på kontoret og hybelen, i pensjonatets ”dannet” velordnede lille verden. Gjennom dette nett av vaktsomt kvinnenes ferdes mennene som intetanende mulige eller umulige partnere, både ettertraktet og fryktet i en kvinnewerte de vet lite om, og knapt begriper i de få glimt de får av den.

I denne, som i et par av de øvrige novellene Sigrid Undset har skrevet om unge og ikke så unge Kristiania-kvinner, er hennes ambivalens åpenbar – noen entydig konservativ ekteskapsromantiker er hun ikke akkurat. Troen på kjønnsforbindelsen og barnet som de aller fleste kvinnernas eneste mulighet for full utfoldelse, rommer også en stille anklage mot en livsform og et samfunn som egentlig nedvurderer de enslige som mer eller mindre mislykte. I sine historiske essays er dét en av de bebreidelser som hun belaster Luther og den etterreformatoriske mentalitet med: Den forherlige det borgerlige hjemmet og ektesengen så sterkt, ensidig og fantasiløst at den gjør de ugifte til livets og samfunnets blindgjengere, i egen og andres oppfatning. Men dét er hennes historiske forfatterskap og for det meste senere oppdagelser. I 1912 – 27 år gammel – var Sigrid Undset selv blitt gift, korrekturen på *Fattige skjæbner* leser hun på bryllupsreise i London. Det må ha vært som å lukke et helt kapittel i sitt eget liv – hun har for alltid lagt bak seg den kontor- og pensjonatverdenen, de usikkert famlende kvinnekår hun skildrer i boken, med adskillig tungindig sympati for de res bortskuslede liv.

Selma Brøter hører til dem. Hennes situasjon påvirker henne fra de andre en nedlatende tragikomikk som hun ikke fortjener – virkeligheten er så ubarmhjertig i sitt korrektiv til drømmen. En halvgammel beiler finner seg også en annen livsledsager, og kjekker seg: "Faen, var jeg aldeles sikker på at hun sa nei, så jaggu fridde jeg til henne. For der kommer sgu ingen annen til å gjøre det, og det er faen så synd på et kvinnemenneske å bli gammel jomfru, og så ikke ha fått gitt bort en kurv engang."

Selma Brøter svermer nemlig håpløst og patetisk for en mann som for lengst er *anderswo engagert*, og hun bærer taust sin skuffelse. Uten sjalusiens hat stirrer hun inn i en yngre venninnes ekteskap og morsrolle, som et frysende fattigbarn utenfra gransker en juleutstilling. Hun tusker seg til litt omgang, litt barnestell i andres ammestue, noen oppspilte fantasier om likevel å være jaget og etterstrebet, om så bare av skumle manns personer i Ullevålsveiens kveldsmørke. Det kaller på smil og også hos leseren, men under skildringen ligger forståelsen og alvoret. Sigrid Undset fant hverken gamle frøkener eller inntørkede peppersvenner spesielt morsomme i folkevittigheten.

Selma Brøter har sitt arbeide, dertil slitet for den sytende søsteren Alvilde og den lånte gleden ved hennes barn, som vil huske sin god tante bedre enn sin forsømmelige mor. Det er surrogater for det egne. Men det er et slags liv.

Noen av hennes velgjorte venner ser det og undres:

"Stener tok Beates hånd og kysset den. 'Å du -. Men -.' Han så tankefull ut for seg. 'Det er synd i henne. Hun er et prektig menneske, stakkars. Hun skulle hatt sitt eget hjem og egne barn – nu kommer hun vel til å gå og slite seg ut for den ungen til søsteren. Og hennes erotiske opplevelser blir innskrenket til at en eller annen fyr snakker til henne på gaten. Hehe – på en måte synes hun sgu det er smigrende også -'

'Ja,' sa Beate alvorlig. 'Men det er da godt det er sånn, Stener. At selv om en sånn ramp tiltaler henne eller skremmer henne – så får hun en liten spennende opplevelse ut av det. Og det at denne søsteren forsøker å lesse over på henne så meget hun kan av morens besvær og nattevåk og allting

– det er vel nettopp blitt den største lykken hun har kjent i livet.'

'Ja.' Stener nikket. Og han smilte litt. 'Men kanskje det er det som menes med, at alle ting tjener dem til gode som elsker Gud.'

'Ja, det er kanskje det,' sa Beate, alvorlig som før.'

I novellen "**Omkring sedelighetsballet**" er vi kommet inn i julebutikken – ekteskapet – og ser dermed på nærmere hold at så mangt er blår der inne, at virkeligheten der kan være livslangt, kjed-sommelig pjatt og en slags finere, kamuflert prostitution – ekteskap for enhver pris lå Sigrid Undsets livskloke standpunkt fjernet.

Fortellingens ramme og åpning er besk ironi. Et "sedelighetsball" i Rococco-salen, en veldig sel-skapelighet til inntekt for "falne" kvinner og barnemødre, gjør Kristianias fjongere borgerfruer hektiske hos sine sydamer – alle skal bære noe nytt for anledningen og presse sine ektemenn for penger til dét, eller simpelthen oppnå forlenget kreditt hos couturiéren. Ganske infamt er forfatterens skarpe øre for miljøets tanketomme muntlighet – det er småfurtne, hjemmegående fruer med kaskader av "isj" og "uff" og "gid!" i sitt kjole-snakk og småsladder, ledsaget av formiddagskaffé og makroner hos konditoren.

Det er ikke dem Sigrid Undset interesserer seg for, de er bare en kontrast. Hennes innfølelse går uavkortet til sydamen.

Oline – offisielt Elina – Granum er også innflytter, Sigrid Undset har i det hele tatt merket seg brå-urbaniseringens mange ofre i hovedstaden. Elina er selv lært modist, har sans og smak for stoffer, snitt og folder, er i ferd med å arbeide seg opp til det "bedre" klientell. Riktig nok betaler det langsommelig. Men det bestiller og forbruker bedre. Forfatteren lar oss ane kunstneren og utfordrstrangen i dette mennesket, som også begynte livet i Tigerstaden med et barn utenfor ekteskapet. Men vesle Evelyn var bare som et flyktig glimt av et annet liv for denne sliteren, barnet døde fra henne. Når har hun bare arbeidet. En noe overspent medisinerstudent får henne en kveldsstund bort fra strevet med de halvferdige kjolene til "sedelighetsballet", ut på en kafé og sluttelig til sengs med

ham. Lenger og mer original er ikke den historien. Men dens kjerne er samtalen mellom de to på kaféen – den gjelder kjærighet og ekteskap. Det er slikt som Elina ikke kan drøfte alvorlig med sine kunder fra det veletablerte selskap. Det vet vi fra fortellingens åpning, en av dem beskriver Sigrid Undset for eksempel slik: "Fru direktør Hjelm-Hansen var hennes navn i verden. Men hun så ikke spor ut som en direktør. Missimammaliten het hun hjemme, og det passet meget bedre på henne. Hun hadde kruseviltert, nøttebrunt hår om et lite fintfregnet barneansikt, og smilet ble helt borte av hennes øyne og munnvikter."

Student Egelien ser muligheten i sliteren Elina, og gjør henne fortumlet med sine vyer – hun kan komme langt, bør til motens Mekka, Paris. Kan få venner der – nåvel: "venner". Han river av seg noen kvikke student-kynismer om ekteskapet som det ofte arter seg: Kjøp og salg i pene former, av kvinnens som bruksting imannens vel møblerde tilværelse. Noe er sant, noe er bare munnsvær – Elina legger halvt forferdet imot med hele sin småborgerlige anstendighet og brahet, og sukker over livets urettferdighet: Hva er det for alternativer samfunnet byr mennesker som henne?

Studenten vet beskjed, og meddeler seg vilig: ""En stakkars gatejente blir sparket og hånet, fordi hun kan kjøpes så billig. Hun blir rå og sjofel, fordi hun blir rått og sjofelt behandlet – er en av de fredløse, arbeidssky, som hele det skikkelige samfunn er etter. Drikker – må drikke for å orke mangen gang, den håndtering hun har valgt seg -.

Men det er den samme tingen, Eline Granum, som den ene får hus og hjem for og innbydelse til slottsboll og aktelse og fred og villa og badereiser og små yndige barn til å kjæle for og leke med – og den annen skjeldsord og arbeidsanstalt og sykehus for -'.

'Uff Egelien, som De snakker. Ja, De kan få det til, så jeg rent ikke vet -. ' Hun satt stille og nesten skremt."

Ensomhet og fjerne syner har de felles, lite annet.

Sigrid Undset var moralist, men hun moraliserte aldri ut fra den tankeløse forargelse og de konvensjonelle og besteborgerlige regler som de fleste i hennes miljø holdt seg med i hennes ung-

dom. Ærlig og klokt setter hun menneskenes, også de fattige og svakes, krav på lykke først i vurderingen av deres skjebner, og anklager en mentalitet og et samfunn som tvinger dem ut i snusket og tilfeldighetene når det gjelder å gripe litt av den lykken.

Den halvgamle Åsta, hovedpersonen i novellen **"Frøken Smith-Tellefsen"**, går det som det gikk Selma Brøter: Hun har drømt seg inn i en lykke som er innen rekkevidde, men som en annen bortfører rett for nesen på henne. Hun er husbestyrerinne hos gruveingeniøren Torolf Bjørn. Hans hustru døde i barselseng og etterlot ham med tre mindreårige barn – så fant han denne lett falmede Kristianiafrøkenen som aksepterte å styre hans hjem oppe i fjellbygden.

Åsas pratsomhet over kaffekoppen med prestefruen røper henne allerede på fortellingens første sider: Hun *håper* – i stillhet og for siste gang. Ubevisst taler hun om den døde kvinnens som en ikke så vellykket rival. Selv er hun flink og snill. For ingenioen og hans barn holder hun orden og økonomisk hus på andre året, kjøper inn, hermetiserer, gjør seg kjær og omsorgsfull for hans små, lager omtenksomt hans yndlingsretter – søker klosset også å være *nærværet* i en ensom og nokså lukket enkemanns liv. Han merker det knapt.

Beregning? Strategi med sikte på fremtiden? I grunnen ikke – situasjonen er i seg selv krevende og kaller på de beste ubrukete ressursene i dette skadestukke mennesket. Det er ikke forstillelse. Men et skjult, desperat håp – ja. De beste årene ble ikke til noe og hun var aldri "pen" – hun pynter seg som hun kan: Parykk, halspynnt som kan skjule de stygge arrene etter en kjertellidelse i halsen.

Prestefruen sier til sin mann: "Hun er slett ikke så stygg, stakkars. Om det bare kunne bli til noe med henne og ingenioen!" Men se – dette "stakkars" røper for meget. Frøken Smith-Tellefsen pusler og beundrer omkring denne bra, arbeidsomme og nokså fantasiløse enkemannen – i ensomheten, når barna er vel tilsengs, "konverserer" hun hektisk mens han helst vil synke ned i en bok.

Den giftesyke Magdelone er et meget gammelt og oftest komisk tema i litteraturen, ikke bare Ludvig Holberg har moret oss med dét. Si-

grid Undset – den nygifte smiler nok også i denne novellen. Men hun ler ikke, og slett ikke hjerte-løst. Hun vet hvor desperat både håpet og angst-en er i dette halvtørre frøkenhjertet: Trangen til et hjem og barn som kunne vært hennes egne, angst-en for de lange årene alene på et loftskammer.

Trivialiteter, for ikke å snakke om komikk, er det bare på overflaten. Under de banale, hektiske ordene i frøkenens enetale ved peisilden hører vi klagan fra en som drukner og går under, i en til-værelse hvor de fleste – med litt hell – redder sitt mot på livet tålelig i havn. I Torolf Bjørns tanker, bundet som de ennå er til henne som gikk bort, er frøken Smith-Tellefsen ”det kvinnemennesket”. Bevares – både snill og flink, men først og fremst nødvendig for huset og ungene. Respektabel – men ikke mer.

Så blir minstebarnet dødssykt. Skrekken og kampen for dets liv der oppe i fjellbygden bringer dem ganske nær hverandre – det er nesten foreldreparet. Men bare nesten.

Straks etter blir det trekant av det: Bjørns kusine Karen kommer inn i bildet. Hun er enke og fri på markedet, med et smil ”som om hun hadde 48 tenner.” Kraftmenneske, sunnhetsapostel, larmende, sterk, selvbevisst og dominerende – det er fjellturer og kalde avrivninger. Forfatteren skildrer henne nokså innfamt – hadde nok et blikk for enspored og målbevisste damer. Fremfor alt: Karen er strateg. Hun drømmer ikke – hun vet og hun vil. Ingeniøren merker knapt at maskene i nat-tet blir mindre og strammes til, det er ikke eneste gang Sigrid Undset moderlig nedlatende utleverer den maskuline blanding av dumhet og distrak-sjon i kjærlighetens innviklede affærer. Dette er en jernhard duell mellom to mannløse kvinner som begge vet, at *bak* Torolf Bjørn venter noe fryktelig for én av dem: Ensomheten livet ut.

Selvfølgelig vinner den sterkeste, den mest hensynsløse. Livet har sin egen ubarmhjertige lo-gikk, det satser alltid på kraften, fra biologien av. Den svakeste må vike.

For frøken Smith-Tellefsen venter bare hjerte-skjærende oppbrudd fra denne mannen som aldri egentlig så eller trengte inn på henne, og fra hans barn, som nesten var blitt hennes egne. Men altså bare nesten. Der ligger tragedien: Livshungeren og

det beste i henne hadde våget seg så langt ut at til-baketogt blir en død før døden.

Frøkenen ender på en trang hybel i Bogstad-veien som – ja, hva var ordlyden i den annonen? - ”troende selskapsdame til nytte og hygge” for en like strandet dameperson som hun selv. Det gir bare 18 kroner i måneden samt mat og bolig. Men Bogstadveien er jo en pen og ”nokså livlig gate med megen trafikk” – det var dengang et pluss. Frøken Smith-Tellefsen har bare savnet, minnene om sitt store ”nesten”, et langsomt tålmot mot graven og mange tårer i vente.

Sigrid Undset hadde gjettet seg til dem og hun tok ikke feil: Her var en fattig og litt ellen-dig skjebne, av dem bare få ser og bøyer seg over med innlevelsens forståelse.

De trange Kristiania-kår for kvinnene – det er som om forfatteren til slutt trenger avstand og lengre perspektiver, i bokens siste novelle. Vel leg-ger hun hele tiden et kultursyn på de fattige skjeb-nene hun skildrer i det hjemlige: I artikkelsam-lingen ”Et kvinnnesynspunkt” (1919) omtaler hun enkelte av de yrkesaktive kvinnene hun har sett, som ”hustruer i landflyktighet, kvinner som van-trives ved å ha fått ’frihet’ i stedet for myndighet, poster mellom fremmede i stedet for slit for ens egne, kameratskap og erotikk og kjærestehistorier i stedet for slektssamfunnets rike og mangfoldige samliv mellom kjønnene.”

Men det gjenspeiler en annen tid enn vår, og dekker ikke engang alle de skjebnene hun streifer i sin novellesamling.

Historien ”**Nikkedukken**” er lagt til Paris – stram i sin skisseform er den et fort blikk inn i moder-skaps tidløse fryd og smerte. Det er som om Si-grid Undset vil si oss: Det vesle Kristiania – det store og fjerne Paris: Menneskehjertet er alltid og overalt det samme.

”Nikkedukken” er et ungdomsintrykk fra venstre Seinebredd, fra strøket omkring Place Danton og Boulevard Raspail, der hun engang bodde og arbeidet. Den som kjenner det, hus-ker atmosfæren av lokal *faubourg* – småby midt i metropolen.

På en fortauskafé oppnår hun tilfeldig kontakt med en pariserfamilie: Faren, moren og bar-